

УДК 343.21(477)

Є.М. Вечерова,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права,
докторант Національного університету «Одеська юридична академія»

НОРМАТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА І ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. В статті розглядаються принципи як структурний елемент нормативності кримінального права, котрий забезпечує його стабільність та відповідає на запитання «яким чином слід діяти, щоб виконати покладені на кримінальне право завдання?» Стверджується, що основними «адресатами» принципів кримінального права де факто є законодавець та правозастосувачі, а їхня головна мета — мінімізувати «викривлення» змісту кримінального права в тексті кримінального закону (забезпечити якість кримінального закону) під час криміналізації / декриміналізації та в процесі правозастосовчої діяльності.

Ключові слова: нормативність кримінального права, принципи кримінального права, норми кримінального права, функції кримінального права, стабільність кримінального права, якість кримінального закону.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток права, який протікає у складних соціальних умовах, дає змогу погодитися з думкою про те, що на сьогоднішній день існують проблеми у сфері традиційної юридичної ідеології та пов'язаної із нею юридичної реальності (юридичного бачення і розуміння подій, що відбуваються), які не в повній мірі забезпечують потреби практики.

Одним із приватних випадків даної проблематики є усталені підходи щодо тлумачення нормативності кримінального права, які базуються на юридичному позитивізмі.

Як видається, нормативність кримінального права не слід ототожнювати з його нормативним характером (сукупністю кримінально-правових норм). Нормативність — це властивість кримінального права, а нормативний характер — це його ознака (зовнішній

прояв нормативності як властивості кримінального права). Норма кримінального права — основа його нормативності, структурними компонентами якої також є функції та принципи кримінального права.

Тому, зважаючи на іманентність нормативності кримінальному праву, актуальним є питання більш ретельного дослідження такого важливого її структурного компонента як принципи кримінального права.

Аналіз останніх досліджень показує, що заявлена тема носить комплексний характер. Окремі її аспекти фрагментарно досліджувалися на рівні теорії держави та права (наприклад, М.І. Байтіним, Л.І. Заморською, Е.Г. Ліпатовим, П.О. Калініним, Д.А. Монастирським, С.П. Погребняком, І.А. Полонкою, О.С. Сідоркіним, О.Є. Сурковою, Т.І. Фулей тощо). В кримінально-правовій пло-

щині (В.О. Гацелюком, В.В. Мальцевим, Т.Р. Сабітовим, В.Д. Філімоновим, Д.Ю. Фісенко тощо).

Виходячи з вищенаведеного, **метою** статті є спроба розгляду принципів як структурного елемента нормативності кримінального права, котрий забезпечує його стабільність, відповідає на запитання «яким чином слід діяти, щоб виконати покладені на кримінальне право завдання?» та допомагає покращити якість кримінального закону.

Виклад основного матеріалу. Принципи кримінального права займають проміжне становище в структурі нормативності кримінального права і виступають свого роду з'єднувальною ланкою між його функціями та нормами.

Як пише Н.О. Лопашенко, принципи спрямовують кримінальне право в русло вирішення його завдань (функцій) [1, с. 158].

В.М. Коган вважає, що завдання (функції) кримінального права і принципи кримінального права співвідносяться між собою як ціль і засіб. Завдання (функції) окреслюють межі дії принципу, а принцип свідчить про те, як виконати завдання [2, с. 95].

«Принцип» (від лат. *principium* — засада, основа) — вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки і т.д. [3, с. 1072]. Іншими значенням терміну «принцип» є основна особливість у влаштуванні будь-чого; основна засада, на якій будь-що побудовано; основа, від якої не відступають [4].

З філософських позицій принцип інтерпретується як першооснова, керівна ідея, основне правило поведінки [5, с. 382].

В теорії держави та права під принципами права розуміються основні, вихідні засади, положення, ідеї, які виражають сутність права як специфічного соціального регулятора. Вони

виражають закономірності права, його природу і соціальне призначення, являють собою найбільш загальні правила поведінки, які або прямо сформульовані в законі, або виводяться з його змісту [6, с. 106].

На думку Д.А. Керимова, «...право слід розуміти не лише як суму законів, встановлених державою... Цінність праву надають ... й принципи...» [7, с. 349-350].

Н.В. Панаріна, ретельно досліджуючи право як нормативну основу формування правопорядку, також стверджує про те, що принципи є одним із складників нормативності права поряд із нормативним блоком (нормами права) [8, с. 13].

М.І. Байтін стверджує, що «...принципи права виражають головне, основне в праві...» [9, с. 123].

С.П. Погребняк підкреслює, що принципи лежать в основі права, становлять його фундамент, символізують собою дух права, є виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що утворюють загальнолюдський вимір права та мають вищу «концентрацію легітимності» [10, с. 4, 88-90].

З точки зору О.С. Сідоркіна, принципи права шляхом об'єктивації в нормах позитивного права забезпечують правовий характер законодавства і правового регулювання та є основою правових законів [11, с. 3-10]. На думку вченого, правовий закон — це «...офіційно-визнаний, загальнообов'язковий нормативний правовий акт, заснований на принципах права...» [11, с. 3-10].

Як резонно пише Д.А. Монастирський, принципи права (їх врахування) — основа стабільності закону, тобто його здатності бути адекватним регулятором суспільних відносин впродовж тривалого часу без внесення до нього концептуальних (змістовних)

змін [12, с. 4]. У свою чергу, стабільність закону — важлива складова його якості [12, с. 5].

Доречними на даний рахунок є й міркування А.Ф. Крижановського, який називає принципи права нормативними необхідностями, а норми права — нормативними вимогами. При цьому, на його думку, «...принципи права є базисними організаторами правового простору буття суб'єктів, у той час як правові норми наповнюють цей простір» [13, с. 346].

З аксіоматичного пріоритету принципів над нормами права впливає й те, що більшість норм формується під впливом або на розвиток того чи іншого принципу або групи принципів і не повинні їм суперечити. Правові норми є зазвичай лише різними проявами дії принципів, засобами їх конкретизації [10, с. 88-90].

На відміну від норм права, держава не створює принципи права, а тільки закріплює їх в юридичних актах. Тобто джерелом походження принципів права є не воля держави, а найкращі надбання суспільства в правовій сфері на певному щаблі його історичного розвитку [14, с. 5]. А це означає, що «...принципи «живуть» не тільки в текстах законів, а насамперед у свідомості суб'єктів права; вони фактично проявляють себе через юридичну діяльність, а в юридичних актах лише знаходять своє підтвердження. Основоположні принципи — це радше неписане, ніж писане право; навіть після їх закріплення в юридичних актах вони стають лише записаним правом» [10, с. 10].

Т.І. Фулей принципи права називає нормативними засадами позитивного права, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання [15, с. 7].

Вони слугують тими маяками, які не дозволяють наскочити на «риф», не дають «збочити зі шляху» в процесі правового регулювання [15, с. 7]. Принципи права діють на всіх стадіях правового регулювання. Від них повинні відштовхуватися правотворчі органи при формулюванні окремих положень законодавства та вдосконаленні чинного законодавства; правозастосувачі і приватні особи — у процесі реалізації закону; суди [11, с. 3-10].

Для принципів зазвичай характерна опосередкована форма реалізації. Суд, вирішуючи справу, має прийняти рішення відповідно до норм, але й у світлі принципів права. Наприклад, принципи права нерідко використовуються для підсилення авторитетності судового рішення [10, с. 88-97].

В той же час вони можуть і безпосередньо регулювати суспільні відносини при виникненні нестандартних ситуацій у правозастосуванні [16, с. 10].

Як резюмує на даний рахунок С.П. Погребняк, принципи права є самостійним засобом подолання прогалів у праві (законодавстві) поряд із аналогією закону та аналогією права [10, с. 96-97]. Здійснення правосуддя «*contra legem sed secundum ius*» (а саме — виключно відповідно до принципів права без урахування закону) представляє собою своєрідний аналог інституту «крайньої необхідності», що захищає максимум «право не має поступатися неправу» [10, с. 97].

Посилання на принципи дозволяє також усунути порушення прав, допущені під час прийняття та застосування норм права. На сьогодні практика застосування принципів набула найбільшого поширення в діяльності конституційних судів, які уповноважені визнавати нечинними нормативно-правові та індивідуально-правові

акти — зокрема, через їх невідповідність загальним принципам права [10, с. 97]. Крім того, на наднаціональному рівні Європейський суд з прав людини вправі визнавати національні закони чи їх окремі положення неправовими, якщо вони не відповідають духу права і загальнолюдським цінностям (фактично принципам права).

В найбільш узагальненому вигляді принципи кримінального права становлять собою керівні засади, що характеризують квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права. Якщо функції відповідають на запитання, навіщо нам потрібно кримінальне право? В чому полягає його ціннісно-інструментальна роль? То принципи допомагають знайти відповідь, яким чином це зробити? Вони виступають своєрідним алгоритмом дій, згідно із яким мають виконуватися покладені на кримінальне право завдання (явні функції кримінального права).

Слід додатково звернути увагу й на те, що категорії «принципи кримінального права» та «принципи кримінального законодавства» не є тотожними, між ними спостерігається співвідношення за типом «зміст» і «форма». Принципи кримінального законодавства, що закріплені в його нормах, надають принципам кримінального права офіційну, забезпечену державою юридичну форму [17, с. 252]. У той же час, принципи кримінального законодавства, будучи усього лише опосередкованим образом принципів кримінального права, завжди носять підпорядкований характер по відношенню до останніх [17, с. 253].

Принципи пронизують все кримінальне право та кримінальне законодавство, як Загальну, так і Особливу частини КК, проявляються у всіх кримінально-правових інститутах,

діють як на рівні криміналізації, так і в процесі правозастосування [1, с. 158].

М.М. Бабаєв та Ю.Є. Пудовочкін резонно зазначають, що принципи кримінального права — це його «скелет» та «іммунна система». Завдяки принципам зберігається ідентичність та системність кримінального закону» [18].

Схожих поглядів притримується й Г.В. Денисова, яка стверджує, що принципи кримінального права — елемент його системозберігаючого механізму, цементуючий розчин, що з'єднує цеглини й блоки, із яких побудовано кримінальне право [19, с. 108-109].

На думку В.М. Сізової невід'ємною складовою ефективності кримінального законодавства виступає «...збереження стабільності принципів елементів кримінального закону при його створенні та в ході повсякденного застосування» [20, с. 9].

І.В. Суходубова справедливо вважає, що якщо законодавство не володіє належним рівнем динамічності, воно втрачає свою якість, оскільки не забезпечує актуальності й адекватності правового регулювання. В той же час, посилення стабільності кримінального законодавства, є одним з основних факторів подальшої розбудови правової держави [21, с. 197-200].

Як видається, саме за рахунок принципів кримінального права і стає можливим досягнення стану стабільності кримінального законодавства.

Ми повністю погоджуємося з доводами В.В. Мальцева на рахунок того, що кримінальне законодавство, яке суперечить принципам кримінального права, а тому й основним гуманістичним цінностям, буде сприйматися суспільством як чуже йому інорідне соціальне явище, як несправедливий,

а отже й малоефективний інструмент управління соціумом [22, с. 11].

В подібному ключі висловлюються й Н.О. Лопашенко [1, с. 159] та І.О. Рошина [23, с. 8].

На думку Т.Р. Сабітова, утилітарність принципів кримінального права полягає в наступному: вони відіграють роль ідеологічного орієнтира для суспільства, оскільки є складовим елементом правосвідомості; виступають як політичні програмні вимоги (становлять собою візитну картку політики, що проводиться державою у сфері боротьби зі злочинністю); здійснюють регулятивний вплив на поведінку громадян (не дивлячись на те, що не передбачають якихось конкретних дій); здійснюють вплив на правильну реалізацію правових приписів в діяльності правозастосовчих органів, допомагаючи глибше усвідомити зміст конкретних норм діючого кримінального законодавства; стабілізують правозастосовчу практику в галузі кримінального права; здійснюють системоутворюючу функцію для кримінального права (впорядковують його структурні елементи) [24, с. 57-71].

П.Л. Фріс стверджує, що принципи «...визначають «обличчя» кримінального права, рівень демократизму суспільства, забезпечують вирішення завдань, які стоять перед цією галуззю законодавства» [25, с. 13].

Виходячи із того, що принципи — це завжди певний алгоритм (сукупність правил, якими слід керуватися для вирішення поставленого завдання), можна стверджувати і про те, що механізм їх дії актуалізується лише тоді, коли йдеться про кримінально-правове регулювання, тобто кероване впорядкування суспільних відносин за допомогою можливостей, закладених у кримінальному праві та, відповідно, реалізацію явних функцій кримінального

права (його завдань). Інакше кажучи, основними «адресатами» принципів кримінального права де факто є законодавець та правозастосувачі, а їхня головна мета — мінімізувати «викривлення» змісту кримінального права в тексті кримінального закону (забезпечити якість кримінального закону) під час криміналізації/декриміналізації та в процесі правозастосовчої діяльності (мова йде про кримінально-правову кваліфікацію, призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру тощо).

Вірність наших роздумів підтверджують і останні дисертаційні дослідження, присвячені проблематиці принципів кримінального права.

Так, Д.Ю. Фісенко вважає, що принципи кримінального права займають центральне місце в механізмі кримінально-правового регулювання і здійснюють вплив як на правотворчу, так і на правозастосовчу діяльність [26, с. 9]. «...Значущість принципів кримінального права на правотворчому рівні механізму кримінально-правового регулювання полягає в тому, що їх положення враховуються законодавцем при криміналізації та декриміналізації злочинних діянь, побудові норм кримінального закону, при вдосконаленні вже існуючих норм кримінального законодавства і т.д. Значущість принципів для правозастосовчого рівня механізму кримінально-правового регулювання виражається у тому, що правозастосувачі враховують їх вимоги та положення при вирішенні питань, пов'язаних із встановленням необхідності та обґрунтованості застосування різних заходів кримінально-правового характеру, визначенні їх виду, розміру, тривалості і т.п.» [26, с. 82].

Доречною є також думка О.І. Бойцова про те, що принципи кримінального права — це обумовлені законо-

мірностями даного суспільства відправні ідеї, які визначають характер, підстави, об'єм та межі кримінально-правового регулювання суспільних відносин [27, с. 63].

Таким чином, підбиваючи **загальні підсумки** проведеного дослідження, представляється можливим резюмувати про наступне.

Принципи кримінального права займають проміжне становище в структурі нормативності кримінального права і є свого роду з'єднувальною ланкою між його функціями та нормами. Вони забезпечують стабільність криміналь-

ного права та відповідають на запитання «яким чином слід дяти?» (тобто виступають алгоритмом дій, згідно із яким мають виконуватися покладені на кримінальне право завдання (явні функції кримінального права).

Основними «адресатами» принципів кримінального права де факто є законодавець та правозастосувачі, а їхня головна мета — мінімізувати «викривлення» змісту кримінального права в тексті кримінального закону (забезпечити якість кримінального закону) під час криміналізації/декриміналізації та в процесі правозастосовчої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лопашенко Н.А. Основы уголовного-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовное-правовая политика / Н.А. Лопашенко. — СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — 339 с.
2. Коган В.М. Принципы советского уголовного права / В.М. Коган // XXVII съезд КПСС и укрепление законности и правопорядка. — М., 1987. — С. 93-95.
3. Советский энциклопедический словарь. — М. : «Советская Энциклопедия», 1980. — 1600 с.
4. Значение термина «принцип» по Ожегову, словарю Ушакова, словарю Даля // [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://tolkslovar.ru/p19531.html>.
5. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. — 5-е изд. — М. : Политиздат, 1987. — 590 с.
6. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие. 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 2002. — 300 с.
7. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. — М.: Аванта+, 2000. — 560 с.
8. Панаріна Н.В. Право як нормативна основа формування правопорядку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Н.В. Панаріна. — Харків, 2008. — 22 с.
9. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. — Саратов: СГАП, 2001. — 416 с.
10. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / С.П. Погребняк. — Х., 2009. — 433 с.
11. Сидоркин А.С. Принципы права: понятие и реализация в российском законодательстве и судебной практике: дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А.С. Сидоркин. — М., 2010. — 206 с.
12. Монастирський Д.А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Д.А. Монастирський. — К., 2009. — 15 с.
13. Крижановський А.Ф. Сучасний погляд на правову нормативність / А.Ф. Крижановський // Право України. — 2013. — №10. — С. 344-347.
14. Суркова О.Е. Факторы формирования и реализации принципов права: дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / О.Е. Суркова. — Самара, 2004. — 203 с.

15. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Т.І. Фулей. — К., 2003. — 16 с.
16. Калинин П.А. Принципы российского законодательства: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / П.А. Калинин. — Саратов, 2013. — 34 с.
17. Энциклопедия уголовного права. Т.1 Понятие уголовного права. — Издание профессора Малинина, СПб., 2005. — 699 с.
18. Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Принципы уголовного права и основания его устойчивого развития / М.М. Бабаев, Ю.Е. Пудовочкин. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/crp.htm.
19. Денисова А.В. Системность российского уголовного права: проблемы философской и юридической интерпретации: монография / А.В. Денисова. — Самара: Издательство «Самарский университет», 2014. — 160 с.
20. Сизова В.Н. Эффективность российского уголовного законодательства (теоретико-прикладной анализ): автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.Н. Сизова. — Нижний Новгород, 2012. — 28 с.
21. Суходубова І.В. Деякі питання співвідношення стабільності і динамізму законодавства України про кримінальну відповідальність / І.В. Суходубова // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. — Х.: Право, 2013. — С. 197-200.
22. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / В.В. Мальцев. — СПб. : «Юридический центр Пресс», 2004. — 694 с.
23. Рощина І.О. Ефективність норм кримінального права України у запобіганні злочинам: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І.О. Рощина. — К., 2009. — 18 с.
24. Сабитов Т.Р. Уголовно-правовые принципы: методы познания, сущность и содержание: монография. — М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2012. — 192 с.
25. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. — К.: Атіка, 2009. — 512 с.
26. Фисенко Д.Ю. Специальные принципы уголовного права : дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Д.Ю. Фисенко. — Омск, 2016. — 199 с.
27. Уголовное право России : Общая часть: Учебник / Под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. — СПб. : Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. — 1064 с.

Вечерова Е.Н.

Нормативность уголовного права и принципы уголовного права.

Аннотация. В статье рассматриваются принципы как структурный элемент нормативности уголовного права, который обеспечивает его стабильность и отвечает на вопрос «каким образом следует действовать, чтобы выполнить возложенные на уголовное право задачи?» Утверждается, что основными «адресатами» принципов уголовного права де факто являются законодатель и правоприменители, а их главная цель — минимизировать «искажение» содержания уголовного права в тексте уголовного закона (обеспечить качество уголовного закона) во время криминализации / декриминализации и в процессе правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: нормативность уголовного права, принципы уголовного права, нормы уголовного права, функции уголовного права, стабильность уголовного права, качество уголовного закона нормативность уголовного права, принципы уголовного права, нормы уголовного права, функции уголовного права, стабильность уголовного права, качество уголовного закона.

Y. Vecherova

Normativity of Criminal Law and principles of criminal law.

Summary. The article discusses the principles as a structural element of the normativity of the criminal law, which provides stability and responds to the question “how should I act to fulfill criminal law objectives?” It is argued that the main “recipients” of the principles of criminal law are de facto legislator and enforcers, and their main goal is to minimize the “distortion” of the content of criminal law in the text of the criminal law (to ensure the quality of the criminal law) during the criminalization / decriminalization of and in the course of law enforcement.

Keywords: normativity of criminal law, principles of criminal law, criminal law, functions of criminal law, the stability of criminal law, as criminal law standard of criminal law, principles of criminal law, criminal law, functions of criminal law, the stability of criminal law, as criminal law.

